

ONDER REDACTIE VAN

Katrien Lichtert

MET BIJDAGEN VAN

Giuseppe Bertini

Giampiero Brunelli

Cristina Cecchinelli

Nand Cremers

Floris De Rycker

Dagmar Eichberger

Annemarie Jordan Gschwend

Katrien Lichtert

Stijn Lybeert

Cecilia Paredes

Violet Soen

Alessandra Talignani

Anne-Laure Van Bruaene

Alexandra van Dongen

Martine Vanwelden

René Vermeir

Mar
ga van
re Parma
tha

Keizersdochter
tussen macht
en imago

De stad Oudenaarde, gelegen in de Scheldevallei in Zuid-Oost-Vlaanderen en omringd door de heuvels van de Vlaamse Ardennen, heeft een rijke en bewogen geschiedenis. Die combinatie – een groene regio en een belangrijk verleden – bezorgt Oudenaarde een grote aantrekkingskracht. In het stadscentrum trekt de Grote Markt met het beroemde laatgotische stadhuis (1526-1537) en zijn belforttoren, UNESCO-werelderfgoed, de aandacht. Dat historische stadhuis, ook de thuishaven van het museum MOU, vormt het gedroomde kader voor de tentoonstelling *Margaretha. Keizersdochter tussen macht en imago* (21 september 2024-5 januari 2025).

FIERHEID

De stad Oudenaarde investeert in projecten die identiteitsversterkend zijn: ze zijn ingebed in de Oudenaardse en bij uitbreiding Vlaamse geschiedenis. Dat is bij uitstek het geval voor Margaretha van Parma, landvoogdes van de Nederlanden en een bekendheid in Italië. De naam ‘Margaretha’, dochter van keizer Karel en Johanna Vander Gheynst, een meisje van eenvoudige komaf, doet bij inwoners van onze stad meteen een belletje rinkelen. Margaretha en de verhalen over haar leven en roerige tijd maken onmiskenbaar deel uit van de Oudenaardse culturele identiteit en fierheid.

OUDENAARDE, WANDTAPIJTENSTAD

Margaretha was een fervente verzamelaar van Vlaamse wandtapijten. De inventaris van haar collecties leert ons dat zij er meer dan tweehonderd in haar bezit had. Van de vijftiende tot de achttiende eeuw was het wandtapijt een van Vlaanderens meest succesvolle exportproducten. Naast Atrecht, Doornik, Brussel en Antwerpen gold Oudenaarde als een van de belangrijkste wandtapijtencentra in de Zuidelijke Nederlanden. Het MOU stelt als bovenlokaal erkend museum zijn wandtapijtencollectie centraal in zijn beleid en in zijn publiekswerking, met onder meer een kwaliteitsvolle presentatie. Topstukken uit de Oudenaardse wandtapijtennijverheid laten zien hoe die bedrijvigheid Oudenaarde heeft gemaakt tot de stad die ze nu is. In het historische stadhuis, dat garant staat voor een unieke museumbeleving, komt dit boeiende verhaal tot leven.

Voor het MOU is er nog een tweede groot onderzoeksthema: Oudenaarde als Bourgondische stad. De twee thema's komen aan bod in de tentoonstelling en in dit boek, naast vele andere. Het is heel bijzonder dat er een erg nauwe band is tussen Margaretha en het meesterschap dat in de tapijtweefkunst schuilgaat: niet alleen verzamelde zijzelf wandtapijten. Johanna, haar moeder, was ook de dochter van legwerkers voor wandtapijten.

UNIEK ENSEMBLE

De idee om een tentoonstelling te wijden aan Margaretha van Parma werd geïnitieerd door MOU-conservator Geertrui Van Kerkhoven en kreeg de steun van het stadsbestuur. In 2022 stelde de stad Oudenaarde doctor Katrien Lichtert aan als curator. Zij leidde drie jaar lang een interdisciplinair en internationaal wetenschappelijk onderzoek ter voorbereiding van de ambitieuze tentoonstelling *Margaretha. Keizersdochter tussen macht en imago*. Het inhoudelijke concept van de expo en van dit boek is dan ook gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke inzichten.

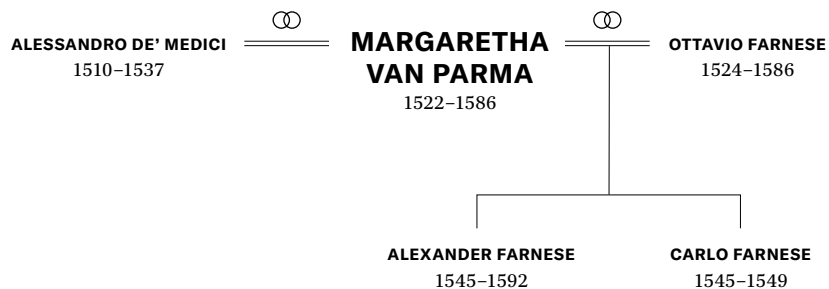
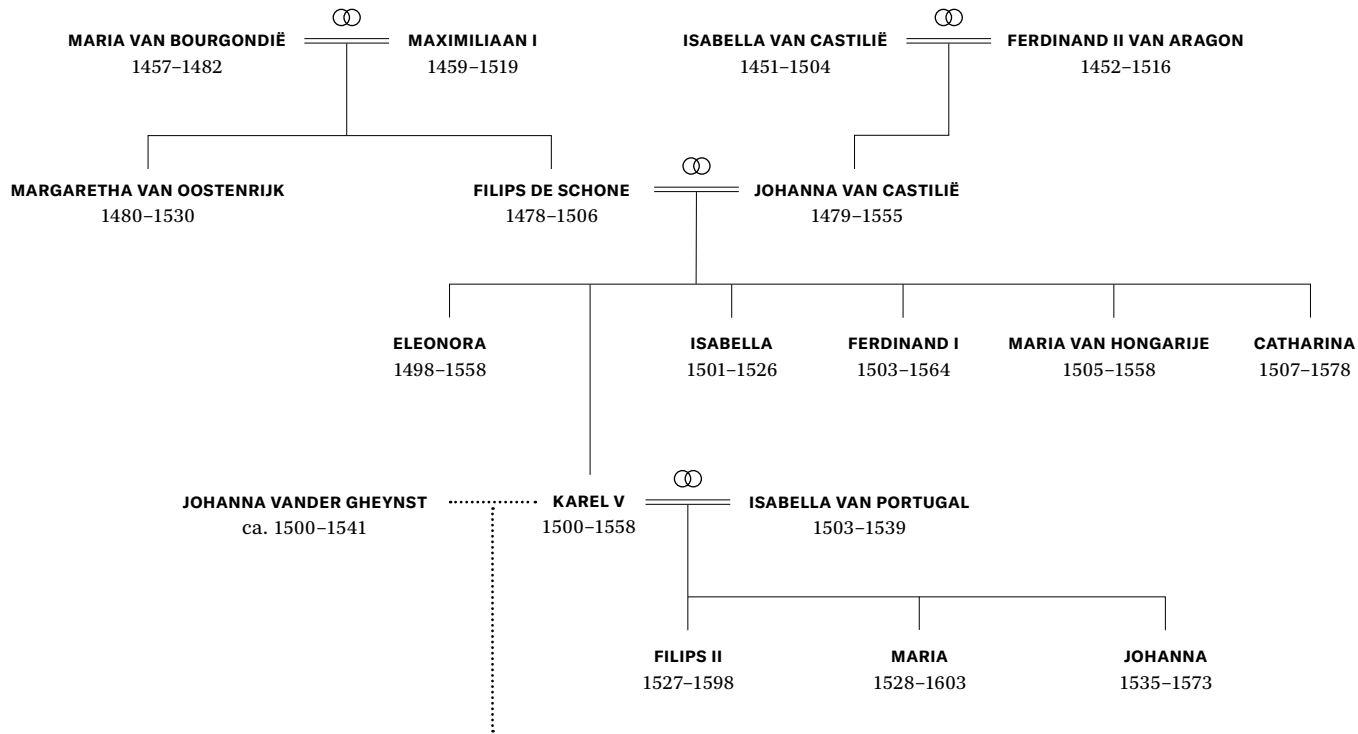
De expo en het bijbehorende boek belichten iconische portretten van Margaretha, tekeningen en prenten, textielkunst, juweelkunst, edelsmeedkunst, wandtapijten en glaskunst uit de glorierijke zestiende eeuw. De bruiklenen zijn afkomstig uit talrijke prestigieuze Europese musea en verschillende privécollecties. Wij zijn de bruikleengevers bijzonder dankbaar dat Oudenaarde en het MOU de kans hebben gekregen om dit unieke ensemble samen te brengen. Dat deze vele kunstwerken, met daarbij ook objecten uit Margaretha's persoonlijke kunstcollectie, voor het eerst weer worden verenigd in haar geboortestad, stemt ons trots en maakt van de tentoonstelling een betekenisvol en historiek top-evenement voor Oudenaarde en Vlaanderen.

Het wetenschappelijke comité bestond, naast dr. Katrien Lichtert en de conservator, uit stadsarchivaris Stijn Lybeert, dr. Giuseppe Bertini, prof. dr. Dagmar Eichberger, prof. dr. Annemarie Jordan Gschwend, dr. Samuel Mareel, prof. dr. Violet Soen, dr. Martine Vanwelden, prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene, Alexandra Van Dongen, dr. Sabine van Sprang, prof. dr. Federica Veratelli en prof. dr. René Vermeir. Wij danken hen allen van harte. Dit boek is het eerste standaardwerk over Margaretha van deze omvang. Het biedt een inzicht in haar leefwereld, haar realisaties en haar mecenaat. Bovendien komen haar twee leefwerelden hier samen: Vlaanderen en Italië.

De realisatie van dit historisch project was niet mogelijk geweest zonder de inzet van de enthousiaste en gedreven MOU-museum ploeg, algemeen directeur Bart Baele, de betrokken afdelingen en alle ondersteunende diensten.

Het College van Burgemeester en Schepenen van de stad Oudenaarde
Geertrui Van Kerkhoven, conservator MOU

Stamboom

EIND JULI 1522

Margaretha van Parma wordt geboren in Pamele (Oudenaarde) als natuurlijke dochter van keizer Karel V en dienstmeid Johanna Vander Gheynst.

AUGUSTUS 1522

De kleine Margaretha wordt opgenomen in het huishouden van Andries Douvrin te Brussel.

JUNI 1529

Margaretha wordt uitgehuwelijkt aan Alessandro de' Medici, de natuurlijke zoon van paus Clemens VII. De paus en keizer Karel ondertekenen het huwelijkscontract in Barcelona. Kort nadien legitimeert keizer Karel zijn dochter. Zij heeft vanaf dat moment het recht om de naam 'Margaretha van Oostenrijk' te dragen en officieel te gebruiken.

---

7 JANUARI 1533

Margaretha verlaat de Nederlanden en reist naar Italië.

---

25 NOVEMBER 1535

In Napels ontmoet de dertienjarige Margaretha voor het eerst haar vader.

---

28 FEBRUARI 1536

De huwelijksplechtigheid van Margaretha en Alessandro de' Medici vindt plaats.

---

6 JANUARI 1537

Alessandro de' Medici wordt vermoord.

MEI 1538

Margaretha wordt ten huwelijk beloofd aan Ottavio Farnese, kleinzoon van paus Paulus III. Het huwelijk wordt op 4 november ingezegend in de Sixtijnse Kapel.

---

27 AUGUSTUS 1545

Margaretha schenkt het leven aan twee zonen, Carlo en Alessandro (Alexander). Carlo zal in 1549 sterven.

NOVEMBER 1556

Margaretha reist met de elfjarige Alexander naar de Nederlanden. Ze is ontboden door Filips II.

MEI 1557

Margaretha keert terug naar Italië. Alexander reist in datzelfde jaar mee met Filips II naar Madrid, waar hij wordt opgevoed aan het hof van de koning.

MAART 1559

Filips II benoemt Margaretha tot landvoogdes van de Nederlanden. Vanaf haar installatie op 7 augustus neemt zij officieel haar ambt op.

---

11 NOVEMBER 1565

Maria van Portugal doet haar intrede in Brussel en trouwt met Margaretha's zoon Alexander Farnese.

---

18 NOVEMBER 1565

Tijdens het feest komt het Eedverbond der Edelen tot stand.

---

5 APRIL 1566

Margaretha krijgt het Smeekschrift der Edelen aangeboden.

ZOMER 1566

De situatie is gespannen in de Nederlanden. Op 10 augustus barst de Beeldenstorm los.

APRIL 1567

Margaretha dient haar ontslag in wanneer ze verneemt dat Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden stuurt. Eind 1567 verlaat zij Brussel en keert terug naar Italië. Ze vestigt zich in de Abruzzes.

SEPTEMBER 1572

Margaretha wordt door Filips II benoemd tot levenslange regentes der Abruzzes.

EIND FEBRUARI 1580

Margaretha verlaat L'Aquila en keert op vraag van Filips II als regent terug naar de Nederlanden.

---

26 JULI 1580

Margaretha komt aan in Namen. Zij vraagt haar zoon Alexander om de opsplitsing van het gezag in een civiel en een militair gedeelte. Hij weigert.

---

31 DECEMBER 1581

Filips II ondertekent Alexanders aanstelling als landvoogd en kapitein-generaal. Margaretha mag de Nederlanden niet verlaten.

---

14 SEPTEMBER 1583

Margaretha krijgt toestemming van Filips II om de Nederlanden te verlaten. Zij keert terug naar haar geliefde Abruzzes.

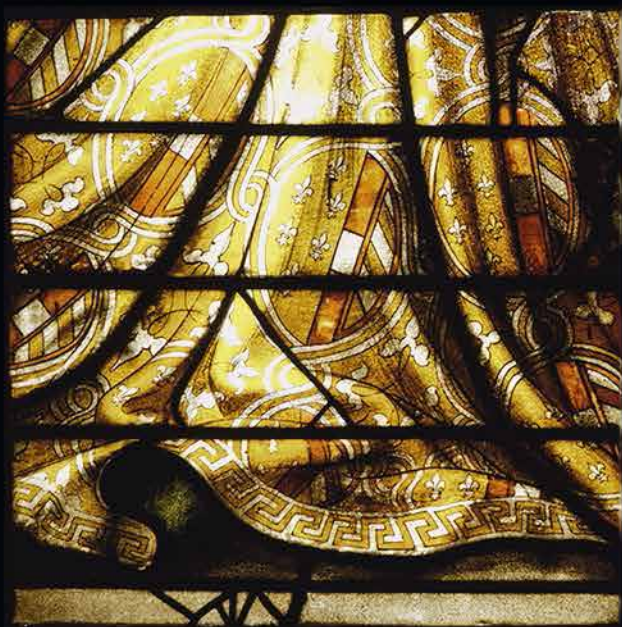
18 JANUARI 1586

Margaretha sterft in Ortona. Op 30 mei wordt zij begraven in de kerk van San Sisto in Piacenza. Daar bevindt zich nog altijd haar grafmonument.

MARGARITA AB AVSTRIA,
AVGVSTI FILIA PARMÆ, AC
PENNÆ. DVCISSA, NOVARIA QZ
POTENTISS. HISPANIARVM CA
INFERIORIS GERMANIÆ
CHRISTIANÆ PIETATIS,
OBSERVANTISS. ADECCLESIAE
DONAVIT. ANNO DNĪ

DIVI CAROLIV
PLACENTIAE,
DOMINA .
CATHOLICO REGE
REGENS AC
DIVINI QZ
HVI9. ORNATV
M. D. LX II.

INLEIDEND ESSAY I

- Portret van de keizersdochter** 14
Katrien Lichtert

INLEIDEND ESSAY II

- Carolus' rijk. Macht en onmacht van een keizer
in het zestiende-eeuwse Europa** 30
Giampiero Brunelli en René Vermeir

INLEIDEND ESSAY III

- Margaretha, beminnenswaardige prinses van Oudenaarde** 46
Stijn Lybeert en Martine Vanwelden

- 1. Dress to impress.
Schitterende Habsburgse hofmode** 55

Annemarie Jordan Gschwend

- Hoofse verkleedpartijen* 70
Nand Cremers

- 2. Amazones. Vrouwen te paard en
de kunst van het jagen** 75

Katrien Lichtert

- De weelde van de jacht* 96
Nand Cremers

- Paradepaarden* 98
Nand Cremers

- 3. Feest aan het hof. Het *Album van Brussel*** 101

- Het huwelijk van de eeuw en het *Album van Brussel*** 102
Katrien Lichtert

- De protagonisten** 110
Giuseppe Bertini

Aan tafel met Margaretha	120
Alexandra van Dongen	
<i>Il chiaro suono di Margherita</i>	132
Floris De Rycker	
4. Landvoogdes in turbulente tijden	141
Margaretha, anderhalve keer landvoogdes van de Nederlanden	142
Violet Soen	
Van kettersnest tot Geuzenhoek	154
Anne-Laure Van Bruaene	
5. Vorming, smaak en mecenaat.	167
Margaretha's fabuleuze verzameling	
Katrien Lichtert	
<i>Ivoren waaiers en een neushoornbeker als exotische machtssymbolen</i>	180
Annemarie Jordan Gschwend	
6. Publiek imago en opdrachten op groot formaat	185
Madama Margaretha: opdrachtgever van palazzi en een praalgraf	186
Cristina Cecchinelli en Alessandra Talignani	
Margaretha: mecenas van Vlaamse wandtapijten	198
Cecilia Paredes	
<i>Het Hertoginnenglas</i>	212
Katrien Lichtert	
EPILOOG	218
Dagmar Eichberger	
NAMENINDEX	222
BIBLIOGRAFIE	224

Portret van de keizersdochter

AFB. 1
Antonis Mor, *Portret van Margaretha van Parma*, ca. 1555
olieverf op paneel, 87 × 65 cm. Privécollectie

OUDENAARDE

Margaretha van Parma (afb. 1) is geboren in Oudenaarde eind juli 1522. Ze is de dochter van keizer Karel (1500-1558) en Johanna Vander Gheynst (ca. 1500-1541), een lokale dienstmeid. Tijdens het najaar van 1521 had de jonge keizer (afb. 2) zijn kwartieren opgeslagen in Oudenaarde, een strategisch gelegen stad aan de Schelde op een dagmars van Doornik, waar een beleg doorging. De belegering van Doornik door Habsburgse troepen was een episode in de zogenaamde Italiaanse oorlogen, een reeks veldslagen die het resultaat was van de territoriale machtsstrijd tussen Karel en zijn rivaal, de Franse koning François I (1494-1547). Hoewel het conflict voornamelijk op het Italiaanse schiereiland werd beslecht, speelden de Nederlanden en omliggende gebieden een strategische rol in het geopolitieke getouwtrek tussen keizer en koning.

De keuze voor Oudenaarde als tijdelijke verblijfplaats was weloverwogen. De wandtapijtenstad lag niet ver van het strijdtoneel en ook veiligheidsoverwegingen speelden een rol. Sinds het begin van de vijftiende eeuw was de stad een trouwe bondgenoot van het Bourgondisch-Habsburgse huis. Met name de familie De Lalaing leverde over verschillende generaties heen telgen die belangrijke hovelingen van de Bourgondische hertogen en later van de Habsburgers werden. Van eind oktober tot midden december – met een korte onderbreking van een week – vond de keizer onderdak bij de toenmalige gouverneur van de stad, Karel de Lalaing. Hij resideerde in het inmiddels verdwenen Bourgondische kasteel op de rechteroever van de Schelde. De meest plausibele overlevering wil dat de jonge keizer Johanna leerde kennen tijdens een van de feesten die de gouverneur te zijner ere organiseerde. Hoewel diverse auteurs de ontmoeting hebben ‘gereconstrueerd’ – soms tot in de details en vaak sterk geromantiseerd – zijn de precieze omstandigheden waarin het koppel elkaar ontmoette niet bekend.

Johanna, dochter van een legwerker in de wandtapijtnijverheid en afkomstig uit Nukerke, werkte als dienstmeid in het huishouden van De Lalaing. Ze was een vrouw van eenvoudige komaf, wier dochter het zou schoppen tot de hoogste politieke regionen in het turbulente Europa van de zestiende eeuw. Margaretha zag het levenslicht eind juli in Pamele. Aangezien een geboorte- of doopakte ontbreekt, zijn we aangewezen op andere bronnen om de context van de geboorte en de tijdlijn van de voorafgaande en daaropvolgende gebeurtenissen deels te kunnen reconstrueren.¹ Op 1 augustus werd met Johanna een overeenkomst gesloten waardoor haar een levenslange lijfrente werd

toegekend. Haar dochter werd dus enkele dagen voordien geboren. Johanna werd ook ‘vergoed’ met een gearrangeerd huwelijk, waardoor Margaretha’s moeder een stapje op de sociale ladder klom: in 1525 trouwde zij met Johan Van den Dycke, heer van Zandvliet. Het koppel kreeg verscheidene kinderen en vestigde zich in Brussel.²

AFB. 2

Jacob Seisenegger,
Portret van keizer Karel V, 1532

olieverf op paneel, 205 × 123 cm.

Wenen, Kunsthistorisches Museum, inv. A024/1995

LE PETITE FILLE BASTARDE, RESIDENTE À BRUXELLES

Van bij het begin speelde Margaretha van Oostenrijk (1480-1530), oudtante van de kleine Margaretha, een bepalende rol in het levensverhaal van de keizersdochter uit Oudenaarde. Margaretha, op dat moment regent van de Nederlanden, was een bijzonder bekwame bestuurder en diplomate alsook een belangrijke kunstmecenas. Onder haar bewind groeide het Hof van Kamerijk in Mechelen uit tot een bloeiend politiek en cultureel centrum.³ Karel, die in 1500 werd geboren in Gent, stond onder de hoede van Margaretha en werd opgevoed aan het Mechelse hof. *La bonne tante et mère* oefende tot aan haar dood in 1530 een grote invloed uit op hem. Margaretha was een toonbeeld van vrouwelijke diplomatie. Haar belangrijkste wapenfeit was de zogenaamde Damesvrede van Kamerijk, waardoor zij als representant van de keizer samen met Louise van Savoye, moeder van de Franse koning François I, een vredesverdrag tussen keizer en koning tot stand bracht.⁴

Zij erkende wellicht als eerste het belang van het (ongeboren) kind. De eerste keizersdochter kon worden ingezet op het Europese politieke-diplomatieke schouwtoneel om de belangen van de dynastie te verdedigen. Gearrangeerde huwelijken in dienst van het staatsbelang waren toen schering en inslag, en na haar erkenning kon het meisje haar plaats innemen in de Europese huwelijksparade. In dit systeem van dynastieke verstandshuwelijken werden niet enkel binnen het huwelijk geboren kinderen ingezet. De Bourgondisch-Habsburgse dynastie had een rijke traditie waarin ook buitenechtelijke kinderen in deze strategische huwelijkspolitiek werden ingeschakeld.⁵ Ook Karel bleek bedrijvig en verwekte verschillende kinderen buiten zijn huwelijk met Isabella van Portugal (1503-1539).⁶ Dat Margaretha, in strikte zin een voorhuwelijks keizerskind, initieel de status van bastaard had, hoefde een glorieuze toekomst dus niet in de weg te staan. Ook het feit dat in dit specifieke geval de sociale kloof wel héél groot was, vormde geen belemmering: Karel V was in zijn zestiende eeuw een van de machtigste mannen op aarde en regeerde over het eerste echte wereldrijk, Johanna daarentegen stond als dienstmeid van eenvoudige komaf helemaal onderaan op de maatschappelijke ladder.

Kort na Margaretha's geboorte vereerde Margaretha van Oostenrijk de stad Oudenaarde met een bezoek. De regent trad op als doopmeter en de kleine Margaretha werd naar haar genoemd. Niet veel later werd het keizerskind overgebracht naar Brussel, waar het meisje onderdak vond in het huishouden van de Douvrins, een familie waar ze haar leven lang mee verbonden bleef.⁷ Andries Douvrin, heer van Bodegem en Drogenbroek, was presentmeester van Ferdinand, broer van keizer Karel. Haar eerste jaren spendeerde de keizersdochter in de schaduw van het hof te Brussel, al bezocht ze haar meter in Mechelen wel.⁸ De regent vervulde in deze prille levensfase van haar metekind een belangrijke hoederol – zij het op afstand. Margaretha van Oostenrijk spendeerde grote sommen aan textiel, speelgoed en allerhande spullen die bestemd waren voor *la petite fille bastarde residente à Bruxelles*. Ook zag ze erop toe dat het bastaardmeisje een degelijke opvoeding kreeg, wat essentieel was om de geplande missie te doen slagen: het inzetten van de keizersdochter op het Europese geopolitieke schouwtoneel. Margaretha werd klaargestoomd als een volleeerde Habsburgse prinses en bijgevolg werd ze ook opgevoed volgens de normen en waarden van het Bourgondisch-Habsburgse huis en ingewijd in het ceremoniële hofleven. Zo was er naast letteren en muziek ook plaats voor fysieke vaardigheden zoals dansen, schaatsen, paardrijden en de valkenjacht. Margaretha kreeg ook les in zogenaamde vrouwelijke vaardigheden, zoals naaien en borduren, iets wat ze haar leven lang zou blijven doen.

Niet toevallig rond de tijd dat de keizer zijn dochter officieel erkende, liet Margaretha van Oostenrijk drie portretten van haar maken. In de rekeningen van 1528-1529 lezen we dat de regent hofschilder Vermeyen betaald heeft: *Pour l'estoffe, couleurs et bois de trois tableaux faicts à la figure de la fille bastarde de l'empereur, lesquels ma dite dame a envoyé, assavoir: ung au pape, ung à l'empereur, et l'autre elle l'a retenu et mis en son cabinet*.⁹ Deze opdracht werd in het verleden gelinkt aan drie bestaande portretjes, toegeschreven aan Jan Sanders van Hemessen: één in de Gemäldegalerie (Berlijn, afb. 99, p. 166), één in het Worcester Art Museum (Massachusetts, afb. 4) en een kopie in de National Gallery (Londen).¹⁰ De portretten van de keizersdochter waren dus bestemd voor de keizer, de paus en Margaretha's persoonlijke kabinet in Mechelen. Daar hing het stuk in de *première chambre*, naast portretten van keizer Karel, Isabella van Portugal, Maria van Hongarije en andere telgen van de dynastie.¹¹ De diplomatieke schenking van portretten was een vast onderdeel van de dynastieke huwelijkspolitiek waardoor potentiële kandidaten – bovenal familieleden, gezien de soms zeer jonge leeftijd van de betrokkenen – al dan niet konden worden overtuigd van de kwaliteiten van hun aanstaande.

AFB. 3

Bernard van Orley, *Portret van Margaretha van Oostenrijk, na 1518*
olieverf op paneel, 37 × 27 cm. Bourg-en-Bresse,
Musée du Monastère de Brou, inv. 975.16

HUWELIJKSCARROUSEL

In Margaretha's geval was het van meet af aan duidelijk dat haar toekomstige echtgenoot een lid van een machtige Italiaanse adellijke familie zou zijn. De zoektocht van enkele jaren – zo had Karel in 1525 reeds onderhandeld met de Medicifamilie en in 1526 met de hertog van Ferrara – werd in 1529 succesvol beëindigd. Tijdens het Verdrag van Barcelona – een verdrag tussen keizer en paus dat de vrede diende te herstellen na de Plundering van Rome in 1527, met als doel een gezamenlijke alliantie tegen de Ottomanen – legitimeerde Karel zijn dan bijna zevenjarige dochter. Vanaf dat moment had ze het recht om de naam 'Margaretha van Oostenrijk' te dragen en officieel te gebruiken. Tijdens het verdrag sloot de keizer in Barcelona een deal met Giulio de' Medici, alias paus Clemens VII (1478-1534), een telg van het roemrijke Medicigeslacht. De huwelijksvereenkomst bepaalde dat Margaretha zou trouwen met Alessandro de' Medici (1510-1537), bijgenaamd 'il Moro' (afb. 19, p. 40). Alessandro was het natuurlijke kind van de paus – al werd hij door de vader als een neef bestempeld – en een tot slaaf gemaakte Afrikaanse vrouw (vandaar zijn bijnaam). Hij was de eerste hertog van Firenze en tevens hertog van Penne. Via het huwelijk met Margaretha hoopte de paus de positie van de Mediciclan in Firenze te consolideren. Karel van zijn kant hoopte door deze verbintenis op pauselijke steun in zijn machtsstrijd met de Franse koning. Als leider van de katholieke Kerk had de paus ook grote wereldlijke macht, maar dat was een precaire aangelegenheid aangezien zijn gezag persoonsgebonden was en bijgevolg tijdelijk. Met andere woorden: het pauselijke beleid was onderworpen aan de familiepolitiek van de zittende prelaat, iets waar keizer Karel zich zeer goed van bewust was en waarvoor hij zijn dochter behendig inzette. Door het Verdrag van Barcelona werd Margaretha's toekomst in Italië beslecht.

Op 7 januari 1533 vertrok de tienjarige Margaretha met een uitgebreide hofhouding vanuit Brussel naar het zuiden. Ze trok voor het eerst de Alpen over, een lange en moeizame tocht – zeker in putje winter – die ze tijdens haar pendelend leven tussen Noord en Zuid nog vaak zou maken. De karavaan trok richting Napels, waar Margaretha het kasteel Pizzofalcone betrok. Als koninkrijk onder Habsburgs gezag was Napels een belangrijk en strategisch gelegen bastion op het Italisch schiereiland. Het prinsesje werd er verder opgevoed onder de hoede van Madame de Lannoy, de weduwe van de voormalige onderkoning van Napels, Charles de Lannoy. Haar Italiaanse opvoeding stond in het teken van haar nakende huwelijk met Alessandro de' Medici, dat in februari 1536 plaatsvond (afb. 5). Daarbij had de keizer bedongen dat het huwelijk pas geconsumeerd zou worden wanneer Margaretha zestien jaar oud was, wat impliceerde dat de verbintenis tot die tijd nog ontbonden kon worden, een vooruitziende zet van de keizer. Eind februari 1536 trouwden Alessandro en Margaretha in Napels. Hierdoor kreeg de keizersdochter de titel 'hertogin van Firenze en Penne'. Minder dan een jaar later, op Driekoningenavond 1537, werd de hertog vermoord door zijn neef Lorenzino.

Door deze dramatische gebeurtenis werd Margaretha op veertienjarige leeftijd onverwacht weduwe. Keizer Karel bleef niet bij de pakken zitten; hij ging terstond op zoek naar een nieuwe kandidaat. Paus Clemens VII was intussen overleden en vervangen door paus Paulus III (1468-1549), een telg van de familie Farnese. Op 4 november 1538 huwde de inmiddels zestienjarige Margaretha met Ottavio Farnese (1524-1586), kleinzoon van de zittende paus, die zelf de huwelijksinzegening voltrok in de Sixtijnse Kapel (afb. 6). Van bij het begin had Margaretha weerstand tegen haar jongere echtgenoot. Dat blijkt onder meer uit de correspondentie tussen vader en dochter, waarin Margaretha herhaaldelijk protesteert en de keizer haar aanmaant haar echtelijke plicht te vervullen. In een van haar brieven omschrijft ze Ottavio zelfs als '*brutto, piccolo, rozzo e sporco*', 'lelijk, klein, grof en smerig'. Maar in de jaren die volgden ontwikkelde Margaretha geleidelijk aan meer genegenheid voor Ottavio. Op termijn zou hun verbintenis, die misschien nog het best te omschrijven is als een 'verstandshuwelijk op lange afstand' (een latrelatie),¹² vruchten afwerpen, voor zowel de Habsburgers als de Farneses.

AFB. 4

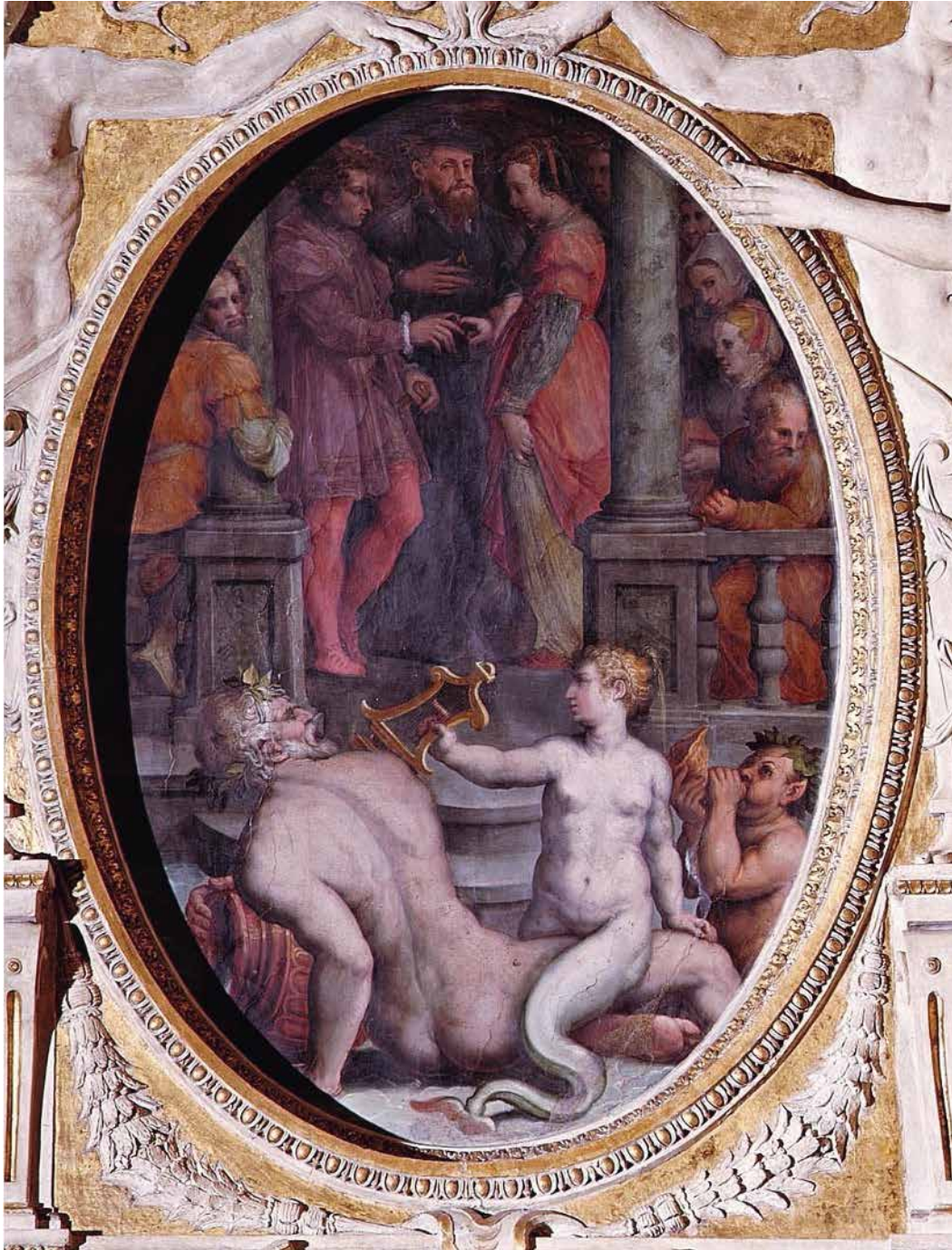
Jan Sanders van Hemessen (toegeschreven aan), *Portret van een jonge vrouw die clavichord speelt, ca. 1528-1529*

olieverf op paneel, 67,2 × 55,2 cm. Worcester

(Massachusetts), Worcester Art Museum, inv. 1920.88

**Giorgio Vasari, *Het huwelijk van
Alessandro de' Medici en Margaretha
van Oostenrijk*, ca. 1556-1562**

fresco. Firenze, Palazzo Vecchio

AFB. 7

Alessandro Specchi, *Palazzo Madama te Rome*, 1699

ets, 215 × 350 mm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv. BI-1916-0215-100

MADAMA MARGARETHA: DE EERSTE VROUW VAN ROME

Als hertogin van Firenze en jonge weduwe van Alessandro de' Medici erfde Margaretha belangrijke goederen, zoals het Medicipaleis in Rome. Na haar huwelijk met Ottavio in 1538 nam ze haar intrek in Palazzo Madama, dat naar haar is vernoemd en dat nu de zetel van de Italiaanse senaat is (afb. 7). Dit bleef twaalf jaar haar residentie, tot ze in 1550 naar Parma verhuisde. Als voornaamste vertegenwoordiger van het keizerlijke gezag bevond Margaretha zich in het middelpunt van de Romeinse politieke wereld. Ze verdedigde de keizerlijke belangen aan het pauselijke hof, won het vertrouwen van de paus en bouwde een nauwe band met hem op. De heilige vader schonk haar tal van kostbare juwelen en won het advies van zijn aangetrouwde kleindochter in inzake politieke kwesties. Margaretha's pro-keizerlijke politiek volgde in deze periode

de voornaamste doelstellingen van haar vader: godsdienstvrede in Duitsland, de gezamenlijke steun van de paus en de Franse koning voor een campagne tegen de Turken én de consolidering van de keizerlijke macht in Italië.

Als eerste vrouw van Rome was Margaretha op dat moment niet enkel de meest besproken maar ook de machtigste vrouw van de stad én van Italië. Er was geen kardinaal, gezant of ambassadeur die niet probeerde bij haar op een goed blaadje te staan.¹³ Het is in deze Romeinse jaren dat Margaretha haar diplomatieke en politieke vaardigheden ten volle ontwikkelde. Haar Palazzo Madama werd een bruisend en mondain politiek en cultureel centrum, waar de high society van Rome dagelijks over de vloer kwam. Hetzelfde gold voor de Villa Madama (die ook naar haar is genoemd), het buitenverblijf van de De Medici's dat ze net als het Palazzo Madama als jonge weduwe had geërfd.

In deze prachtige suburbane villa, gebouwd door Rafaël in opdracht van Clemens VII, omringde de keizersdochter zich met talrijke kunstwerken en oudheidkundige artefacten, waaronder de kolossale beelden – een onderdeel van de befaamde Medicicollectie – die er de tuinen en terrassen sierden (afb. 8).¹⁴

Ook in deze jaren kwam ze in contact met Ignatius van Loyola, de stichter van de jezuïetenorde, wiens Societas Jesu in 1540 door de paus werd erkend. Ignatius werd Margaretha's geestelijke adviseur en de keizersdochter wierp zich op als patrones van liefdadigheidsacties die de jezuïeten op het getouw zetten. Haar leven lang bleef ze nauw verbonden met de orde. Als landvoogdes werd Margaretha later verantwoordelijk voor de introductie van de jezuïeten en hun militante orde in de Nederlanden.

OPVOLGING VERZEKERD

Na bijna zeven jaar leidde het huwelijk met Ottavio eindelijk tot het gewenste dynastieke resultaat: in augustus 1545 schonk Margaretha het leven aan twee jongens. Carlo (1545-1549) en Alessandro (1545-1592) werden genoemd naar haar vader Karel en schoonbroer Alessandro. Alessandro (Alexander) en Carlo werden snel gedoopt door biechtvader Loyola, een gangbare praktijk om het zielenheil te verzekeren in een tijd met veel kindersterfte.

Margaretha's initiële politiek – in de jaren vóór de geboorte van de tweeling – was duidelijk pro-Habsburg en anti-Farnese. Dit veranderde met de komst van de erfgenamen, al overleed Carlo, het oudste kind, reeds als peuter. De volgende jaren richtte Margaretha haar volle aandacht op haar enige overgebleven zoon; haar

AFB. 8

Maarten van Heemskerck, *Gezicht op de tuin en het terras van de Villa Madama, ca. 1535*

bruine inkt op papier, 136 × 211 mm. Berlijn, Kupferstichkabinett, inv. 79D2 24r

AFB. 9

Anthonis Mor, *Portret van Alexander Farnese*, 1557

olieverf op doek, 153 × 95 cm. Parma,
Galleria Nazionale, Complesso
Monumentale della Pilotta, inv. 300

AFB. 10

**Titiaan, *Portret van
Filips II*, ca. 1550-1554**
olieverf op doek, 187 × 98 cm.
Napels, Museo e Real Bosco di
Capodimonte, inv. Q127

belangrijkste missie was het veiligstellen en verzekeren van een roemrijke toekomst voor haar erfgenaam. In 1547 werd haar schoonvader, Pier Luigi Farnese, in Piacenza vermoord met toestemming van de keizer. Pier Luigi (1503-1547) had steeds een eigengereide koers gevaren die niet strookte met de keizerlijke belangen. De goederen Parma en Piacenza waren sinds lang het voorwerp van discussie in het getouwtrek tussen de keizer en de pauselijke familie Farnese. Na de moord op Pier Luigi namen keizerlijke troepen Piacenza in en een drietal weken later werd Ottavio, Margaretha's echtgenoot, gekroond tot hertog van Parma en Piacenza, waardoor Margaretha de titel van hertogin van Parma en Piacenza kreeg. Twee jaar later overleed de 81-jarige paus Paulus, waardoor Ottavio het nieuwe hoofd van de hertogelijke Farnesedynastie werd.

Het wantrouwen van de Habsburgers jegens de familie Farnese was intussen diepgeworteld. Met name het gedrag van Margaretha's weerbarstige echtgenoot – vaak in het voordeel van de Frans-pauselijke alliantie en tegen de keizerlijke belangen in – zorgde ervoor dat ook Margaretha's halfbroer Filips II (1527-1598), die na de abdicatie van keizer Karel in 1555 als koning over het Spaans-Habsburgse keizerrijk regeerde, een diepe misnoegdheid koesterde tegen de Farneses. Om te voorkomen dat de jonge Alexander – een kwart Habsburger en drie kwart Farnese – te veel onder invloed van Margaretha's schoonfamilie kwam te staan, eiste Filips II van zijn halfzus dat ze haar zoon naar Brussel bracht om daar in de Spaans-Habsburgse hofhouding van de koning te worden opgevoed. In november 1556 trok Margaretha met Alexander de Alpen over, richting Brussel. Moeder en zoon – met in hun kielzog een impressionant gevolg van zo'n 170 man – deden hun Blijde Intrede in Brussel op 26 december, waarna ze verscheidene weken aan Filips' hof verbleven. In het voorjaar reisden ze samen met de koning richting Engeland, waar Filips zijn nieuwe bruid Mary Tudor bezocht. In mei keerde het gezelschap terug naar het Europese vasteland, waarna Margaretha terug richting Italië trok en haar elfjarige zoon in Brussel achterliet.

In deze periode maakte hofschilder Anthonis Mor een indrukwekkend en levensgroot portret van de jonge Alexander (afb. 9). Op vraag van de koning liet Mor zich inspireren door een beeltenis van de monarch die enkele jaren eerder was geschilderd door Titiaan (afb. 10).¹⁵ De treffende gelijkheid tussen oom en neef illustreert de invloed die Filips II vanaf dan op de jonge erfgenaam zou hebben.

Het levensechte portret werd naar Margaretha verzonden – ze betaalde Mor via kapelmeester Pierre du Hot – waarna zij het in haar portrettengalerij liet plaatsen. Haar kabinet bevatte overigens verschillende portretten van de jonge Alexander. Zo hield ze haar achtergelaten zoon toch enigszins aanwezig. Het duurde tot 1565, het jaar van Alexanders huwelijk, tot moeder en zoon elkaar terugzagen.

LANDVOOGDES IN TURBULENTE TIJDEN

In maart 1559 werd Margaretha benoemd tot landvoogdes van de Nederlanden. Haar kandidatuur lag niet voor de hand. Dat zij in het gebied als prinses van den bloede was geboren gaf de doorslag. Net als haar tante Maria van Hongarije (1505-1558) nam de nieuwe landvoogdes haar intrek in het Coudenbergpaleis. Acht jaar lang was het de zetel van Margaretha's bruisende hof en haar regering die optrad in opdracht van het centrale bestuur in Madrid.

Margaretha stond voor woelige jaren. De Nederlanden bevonden zich aan de vooravond van een diepe crisis, zowel op religieus, politiek als economisch vlak. Hoewel de landvoogd aanvankelijk trachtte om samen met kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586) de harde lijn inzake religieuze kwesties aan te houden zoals die werd uitgetekend aan het Madrileense hof, gaf ze de samenwerking met de halsstarrige prelaat uiteindelijk op en drong er bij koning Filips II op aan hem terug te roepen. Na het vertrek van Granvelle in 1564 deed ze samen met de Nederlandse edellieden en stadhouders zoals Willem van Oranje (1533-1586) en de graaf van Egmont (1522-1568) pogingen om de vrede te bewaren, iets waar ze door haar negotiërende 'zigzag-politiek' een tijd wonderwel in slaagde. Maar de combinatie van de machtsstrijd tussen vorst en adel en toenemende religieuze spanningen leidde uiteindelijk tot een onhoudbare situatie die Margaretha, ondanks haar relatief milde opstelling inzake religieuze zaken en haar verzoenende politiek, niet langer onder controle had. Toen zij bovendien begin 1567 vernam dat Filips II de hertog van Alva (1507-1582) naar de Nederlanden zou sturen, protesteerde ze herhaaldelijk en in april 1567 legde ze uit onvrede haar ambt neer. In haar ontslagbrief richtte ze zich in duidelijke bewoordingen tot haar halfbroer:

Votre Majesté a peu de souci non-seulement de ma satisfaction et consolation, mais encore de ma réputation propre, à laquelle, tenant ici le lieu que je tiens (sans parler d'autres motifs), je dois attacher beaucoup d'importance. Par les restrictions extraordinaires que Votre

Majesté a mises à mon autorité, elle m'a enlevé tout pouvoir, et m'a privé des moyens d'achever l'entier rétablissement des affaires de ce pays: à présent qu'elle voit ces affaires en un bon état, elle en veut donner l'honneur à d'autres, tandis que, moi seule, j'ai eu les fatigues et les dangers... J'ai donc pris la résolution, avant de consumer ici ce qui me reste d'existence, comme j'y ai perdu la santé, de me retirer, pour mener une vie plus tranquille, au service de Dieu, bien que je ne puisse le faire avec mon mari, à cause de la mauvaise intelligence qui règne entre nous, comme Votre Majesté le sait, laquelle a procédé uniquement de ce que j'ai voulu, par-dessus toutes choses, servir et contenter Votre Majesté.¹⁶

De koning aanvaardde haar ontslag en eind 1567 verliet Margaretha de Nederlanden om terug te keren naar Italië.

Twee jaar voordien nog had in Brussel een van de belangrijkste events in Margaretha's leven plaatsgevonden: het langverwachte huwelijk van haar enige zoon met de Portugese infante Maria in het najaar van 1565. Voor dit huwelijk van de eeuw en het bijbehorende ceremonieel toverde de landvoogdes haar paleis en de Brusselse binnenstad om tot een luisterrijk decor. Voor de gelegenheid was de fine fleur van de Europese politiek naar de hoofdstad afgezakt. Dit hoogtepunt voor Margaretha – als keizersdochter, landvoogd en matriarch – bleek achteraf ook een betreurenswaardig dieptepunt. Tijdens de wekenlange feestelijkheden smeedden de edellieden immers plannen die een resem gebeurtenissen in gang zetten die uiteindelijk zouden leiden tot de Beeldenstorm, de Opstand en de finale scheiding tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden.

PENSIOEN IN DE ABRUZZEN

Na deze professionele en persoonlijke nederlaag trok Margaretha zich terug in haar geliefde Abruzzan in Italië, waar ze een verzameling landgoeden had die ze verkregen had door haar huwelijk met Ottavio. De keizersdochter zou in februari 1580 nog eenmaal terugkeren naar de Nederlanden, opnieuw op vraag van koning Filips II. Na het overlijden van regent Don Juan in 1578 – een ander bastaardkind van de keizer en dus een halfbroer van Margaretha, met wie zij overigens een innige band had; ze nam de opvoeding van diens dochttertje dat naar haar genoemd werd op zich – volgde Alexander Farnese hem op als bestuurder van de Nederlanden. De koning zocht echter naar een alternatief en dacht in de eerste plaats aan Margaretha en Granvelle, maar Granvelle bedankte

voor de eer. Daarop wierp Filips een nieuw plan op: een gedeeld gouverneurschap van Margaretha met haar zoon Alexander. Opnieuw stelde Margaretha zich welwillend op, maar deze keer werd ze geboycot door haar eigen zoon. Alexander weigerde haar vraag om het gezag te splitsen in een civiel en een militair gedeelte en werd gouverneur-generaal. Margaretha's verblijf in de Nederlanden eindigde ook deze keer in mineur. Met tegenzin resideerde de keizersdochter nog drie jaar in Namen. Pas in september 1583 kreeg ze de toestemming van koning Filips om uiteindelijk haar verlof op te nemen. Twee maanden later hield ze haar luisterrijke Blijde Intrede in L'Aquila en betrok haar residentie in Ortona aan de Adriatische kust. Daar overleed ze op 18 januari 1586.

VROUWEN AAN DE MACHT

De zestiende eeuw was op vele vlakken een boeiende periode. Niet het minst omdat in die periode van de Europese geschiedenis ongemeen veel machtige vrouwen belangrijke bestuurlijke functies bekleedden, een unicum in de Europese geschiedenis. De Nederlanden namen het voortouw. Tijdens de lange zestiende eeuw werd het bestuur er bijna ononderbroken – op enkele korte intermezzo's na – geleid door vrouwen met macht. De eerste in lijn was Margaretha van Oostenrijk, die op vraag van haar vader Maximiliaan I (1459-1519), keizer van het Heilige Roomse Rijk, als regent het bestuur van de Nederlanden op zich nam in plaats van de minderjarige Karel van Luxemburg, de toekomstige keizer. Na haar overlijden werd Margaretha in 1531 opgevolgd door Maria van Hongarije (1505-1558), zus van de keizer en net als haar voorgangster een vrouw met grote bestuurlijke kwaliteiten. Tijdens haar lange politieke carrière loodste zij het meest noordelijk gelegen deel van het Habsburgse wereldrijk door verschillende oorlogen en crisissen. Maria legde haar ambt in 1555 neer bij de abdicatie van haar broer, keizer Karel. Samen met haar zus Eleonora vergezelde zij de keizer naar Extremadura, waar hij zijn laatste jaren als kluizenaar in het klooster van Yuste sleet. Maria overleed net als haar broer in 1558. Daarop werd de Habsburgse lijn van vrouwelijke heersers voortgezet door haar nichtje Margaretha, de keizersdochter van Oudenaarde. Dit bijna continue vrouwelijke bestuur in de zestiende eeuw maakte de Nederlanden uniek. Ferdinand Seibt, de biograaf van keizer Karel, verwoordt het treffend: 'De drie Habsburgse dames bezorgden, elk op hun manier, de Nederlanden een gelukkiger tijdperk dan elk van hun mannelijke voorgangers en opvolgers. Maar de tijd waardeerde mannen nu eenmaal meer.'¹⁷

AFB. 11
Anonim, Margaretha van Parma, kardinaal Granvelle en de paus steunen Alva's missie, 1572
 gravure, 185 × 135 mm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv. RP-P-OB-79.010

Dat vrouwen even bekwaam bestuurden als mannen werd aan het begin van de vijftiende eeuw reeds opgemerkt door de schrijfster Christine de Pizan, feministe *avant la lettre*. Toch lag een bestuur door vrouwen niet voor de hand in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne patriarchale samenleving.¹⁸ Ook in Margaretha's tijd stond de rol van de vrouw ter discussie. Bestuurderskwaliteiten werden vaak omschreven als typisch mannelijk. Zo werd haar tante Maria van Hongarije herhaaldelijk vergeleken met een man en werd zij omschreven als 'la mâle chasseresse' en 'virago'.¹⁹ Uit recent onderzoek blijkt dat zij de zogenaamde nadelen van het 'vrouw-zijn' behendig inzette bij haar beleidsvoering.²⁰ Ook aan Margaretha werden herhaaldelijk mannelijke eigenschappen toegedicht en in de geschiedschrijving bleef de rol van machtige vrouwen lang onderbelicht. Gelukkig is er de voorbije decennia steeds meer aandacht voor deze diplomatie van vrouwen en herschrijven (kunst)historici de verhalen van deze belangrijke vroegmoderne dames.²¹ Ook de hernieuwde belangstelling voor Margaretha, met dit boek als bewijsstuk, past in deze tendens.²²

BEELDVORMING

Bijkomend heeft Margaretha van Parma af te rekenen met een vaak clichématige benadering, althans in de historiografische traditie ten noorden van de Alpen. Haar reputatie wordt er vooral gereduceerd tot haar functie als landvoogdes.²³ Margaretha wordt geportretteerd als een handpop van Granvelle en Filips II, als een vrouw zonder publiek imago en een vrouw in de schaduw van de macht.²⁴ Termen als karakterloos, zwak en wisselvallig bevestigen het clichébeeld. Haar zogenaamd mannelijk voorkomen (inclusief snor!) vervolledigt het plaatje.²⁵

Ten zuiden van de Alpen, waar Margaretha het grootste deel van haar leven doorbracht, leeft een heel ander beeld van haar. Bijnamen als *Madama* en *La Serenissima* getuigen hiervan. Reeds in haar eigen tijd werd zij gewaardeerd op grond van haar bestuurlijke kwaliteiten. Ook vandaag nog is Margaretha in Italië een bekende historische figuur, in tegenstelling tot onze contreien.

Dat zij in de noordelijke historiografische traditie en collectieve beeldvorming ofwel ontbreekt ofwel vaak stiefmoederlijk en pejoratief werd behandeld, gaat volgens mij terug tot de beslissende periode en de moeilijke omstandigheden waarin Margaretha over de Nederlanden regeerde en de begindagen van de Opstand. In deze oorlog tussen de Spaans-Habsburgse en strikt katholieke regering, en de protestante opstandelingen

werd voor het eerst massaal gebruik gemaakt van propaganda. De drukpers bestond al langer, maar voor het eerst in de geschiedenis werd het medium op een dergelijke grote schaal ingezet om de publieke opinie te beïnvloeden, vooral met anti-Spaanse pamfletten, propagandaprenten en schotschriften.²⁶ Daarbij waren Alva, Granvelle en de paus stevast kop van jut. Maar ook Margaretha figureert in spotprenten vaak als een marionet van dit heerschap (afb. 11). Dat misleidende imago is in de collectieve herinnering levend gebleven.

KEIZERSDOCHTER TUSSEN MACHT EN IMAGO: EERHERSTEL

De voorbije twee decennia kwam Margaretha van Parma opvallend meer onder de aandacht. Naar aanleiding van haar vijfhonderdste geboortedag in 2022 zagen tal van academische en ook meer publieksgerichte initiatieven het licht.²⁷ De tentoonstelling en het boek *Margaretha. Keizersdochter tussen macht en imago* passen in deze hernieuwde interesse. Noem het een (laat) eerherstel voor de keizersdochter uit Oudenaarde.

1 Naar aanleiding van de tentoonstelling <i>Margaretha. Keizersdochter tussen macht en imago</i> voerde stadsarchivaris Stijn Lybeert onderzoek naar Margaretha's geboorte en de afkomst van haar moeder. Dit resulteerde in nieuwe inzichten op basis van een herevaluatie van de vakliteratuur en de ontdekking van nieuw archiefmateriaal. Zie de bijdrage van Lybeert en Vanwelden in deze publicatie, 'Margaretha, beminnenswaardige prinses van Oudenaarde', p. 46-53. 2 Zie: S. Lybeert, 'Margaretha, beminnenswaardige prinses uit Oudenaarde', <i>G OUD</i> 2024/2. 3 Eichberger 2002; Mechelen 2005. 4 Voor de Damesvrede van Kamerijk, zie: Dumont et al. 2021. 5 De roemruchte Bourgondische hertog Filips de Goede verwekte tientallen buitenechtelijke kinderen. De bekendste is Anton van Bourgondië, alias de 'Grand Bâtard de Bourgogne'. 6 Naast Margaretha verwekte Karel nog twee bastaardmeisjes in de periode 1522-1523. Van deze drie was de keizersdochter uit Oudenaarde de eerstgeborene en de enige die door Karel erkend werd. In 1547 werd Gerónimo geboren, de latere Don Juan. Zie: Tamussino 1994, p. 84-166; Parker 2020, p. 393-394; Pedrera López 2022. 7 Haar hofhouding telde verschillende 'Doverino's', die elke keer met haar meeverhuisden vanaf het moment dat ze Brussel verliet in 1533 tot aan haar overlijden in Ortona in 1586.	Zie: Colapietra 2003, p. 177; Bertini 2012, p. 18. 8 In de vakliteratuur leest men tot op vandaag dat Margaretha werd opgevoed door Margaretha van Oostenrijk aan het Hof van Kamerijk in Mechelen. Voor Margaretha's eerste jaren in Brussel en haar bezoek aan Mechelen in deze periode, zie de bijdrage van Lybeert en Vanwelden in deze publicatie, 'Margaretha, beminnenswaardige prinses van Oudenaarde', p. 46-53. 9 Houdoy 1872, p. 517; Horn 1989, p. 61, nr. 52; Eichberger en Beaven 1995, p. 238, noot 107. 10 Wallen 1983, p. 32, 285-286. 11 Eichberger en Beaven 1995, p. 238. 12 Geever 2024, p. 137. Margaretha's weerstand tegen Ottavio was reeds in haar eigen tijd voer voor speculatie. De Sienese dichteres Laudomia Forteguerra droeg vijf sonnetten op aan Margaretha. De genegenheid tussen beide vrouwen, in combinatie met Margaretha's zelfstandige bestaan op afstand van Ottavio, gaf aanleiding tot de hypothese dat de vrouwen geliefden waren. Zie: Eisenbichler 2001. 13 Voor de Romeinse jaren en Margaretha's macht als keizersdochter, zie: De Iongh (1965) 1981, p. 135-149. 14 Deze sculpturen werden na Margaretha's overlijden een onderdeel van de befaamde Farnesecollectie, die vandaag te bewonderen is in het Museo Archeologico Nazionale in Napels. Voor de Medici-erfenis, de Farnesecollectie en Margaretha als	onontbeerlijke schakel tussen beide, zie Lichtert, 'Vorming, smaak en mecenaat. Margaretha's fabuleuze verzameling', p. 167-179. Voor de tekening van Heemskerck, een onderdeel van zijn Roomse schetsboek, zie: DiFuria 2018, p. 401-402. 15 Meijer 1988, p. 120-125, 227; Bertini 2014. 16 Gachard 1848, p. 523-524, brief nr. 545. 17 Seibt 1990, p. 192-193. 18 Voor een recent overzicht incl. literatuurverwijzing, zie het inleidende essay in Deen en Huysman (eds.) 2024. 19 Helmstutler Di Dio 2020. Zie de bijdrage van Lichtert, 'Amazones. Vrouwen te paard en de kunst van het jagen' in deze publicatie, p. 75-91. 20 Vercammen 2024. 21 Zie bijvoorbeeld: Eichberger 2024; García Pérez 2024, beide met uitgebreide literatuurverwijzing. 22 Mantini 2024, met uitgebreide literatuurlijst. 23 Het is tekenend dat de meest recente biografie voor drie kwart focust op de periode waarin Margaretha landvoogdes der Nederlanden was. Zie: Steen 2014; Sánchez 2015. 24 Zie bijvoorbeeld: Pirenne 1909, p. 368; Arnade 2008, p. 56; Van Eck 2012, p. 68-69. 25 Voor de beeldvorming, zie: Cools 2024 en Lichtert 2024. Zie ook: Kuipers 2015, p. 158-159. 26 Knuttel 1978; Horst 2003; Stensland 2012. 27 O.a.: Mantini 2012; Bertini en Cecchinelli 2024; Mantini 2024.

Carolus' rijk. Macht en onmacht van een keizer in het zestiende-eeuwse Europa

AFB. 12
Fra Giovanni Angelo Montorsoli,
***Buste van Karel V*, ca. 1539-1541**
marmer, hoogte 78 cm. Napels, Certosa e
Museo di San Martino, inv. AM 10824, Dep. 421

HET EUROPESE SCHAAKBORD

Toen in 1522 zijn eerste kind Margaretha geboren werd, een natuurlijke dochter, was de tweeëntwintigjarige Karel wellicht de belangrijkste monarch in Europa. Sinds zijn meerderjarigheidsverklaring in 1515 heerste hij over de Nederlanden; koning van Castilië en Aragon (1452-1516) werd hij na het overlijden van zijn grootvader Ferdinand II van Aragon in 1516, en in 1519 volgde hij zijn andere grootvader, Maximiliaan van Oostenrijk, op als landsheer van de Habsburgse erflanden en keizer van het Heilig Roomse Rijk.

Dat Karel aan het hoofd kwam te staan van meer en rijkere territoria dan enige andere vorst in Europa, was het gevolg van een uitgekiende huwelijkspolitiek en van biologisch toeval. Het zorgvuldig inzetten van jonge telgen van de familie op de vorstelijke huwelijksmarkt was een beproefde methode om bondgenootschappen vorm te geven en dynastieke belangen te dienen. Ook al was in politieke of staatkundige termen een directe opbrengst niet meteen te verwachten, op termijn kon een nuttig huwelijk altijd wel, door het onvoorspelbare karakter van erfopvolgingen, patrimoniaal resultaat opleveren. Het Bourgondische staatsvormingsproces had er een groot deel van zijn succes aan te danken en ook Maximiliaan van Oostenrijk zou dit instrument op een berekende wijze inzetten.

Zijn eigen huwelijk met Maria van Bourgondië (1457-1482) in 1477 had de dynastieke vereniging ingeluid van de Bourgondische Nederlanden met de Habsburgse gebieden in en rond het huidige Oostenrijk en zorgde ook voor een nauwere band met het Heilig Roomse Rijk. Het bondgenootschap dat Maximiliaan op het einde van de vijftiende eeuw bewerkstelligde met de opkomende koninkrijken Castilië en Aragon, werd bezegeld met het dubbelhuwelijk van zijn dochter Margaretha van Oostenrijk en zijn zoon Filips de Schone (1478-1506) met respectievelijk de Spaanse kroonprins Johan van Aragon (1478-1497) en diens jongere zus Johanna (1479-1555). Het overlijden in enkele jaren tijd van drie Spaanse troonopvolgers op rij maakte van Johanna de erfgename van de kronen van Castilië en Aragon. Na de voortijdige dood van haar echtgenoot in 1506 stond het vast dat hun zoon Karel van Gent de universele erfgenaam zou worden van al deze gebieden. Dat is precies wat zich tussen 1515 en 1519 voltrok.

SAMENGESTELDE STAAT

Karel erfde geen eengemaakte staat maar tientallen koninkrijken, hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden, elk met hun eigen geschiedenis, bestuurlijke tradities en politieke cultuur. Vooral het Heilig Roomse Rijk was niet

meer dan een losse federatie van meer dan driehonderd wereldlijke en geestelijke vorstendommen en rijkssteden. De keizerskroon verleende Karel weliswaar een ongemeen groot prestige, maar dat ging niet gepaard met de uitoefening van veel reële macht. De Duitse vorsten en rijkssteden stonden immers op hun onafhankelijkheid. In wezen was Karels imperium – tijdgenoten spraken van een ‘monarchie’ – een *samengestelde* staat, een vereniging van afzonderlijke gebieden die als gevolg van erfopvolging eenzelfde staatshoofd deelden en daardoor een personele unie vormden. Deze territoria bleven in theorie los van elkaar bestaan, maar door de creatie van overkoepelende bestuursinstellingen zou Karel toch een vorm van politieke eenheid in zijn rijk pogen te brengen. Geheel volgens de middeleeuwse tradities probeerde hij ook zoveel als mogelijk in zijn verschillende gebieden zichtbaar aanwezig te zijn. Tussen 1519 en 1555 spendeerde Karel ongeveer 29% van zijn tijd in Castilië, 10% in Aragon, 26% in de Nederlanden, 24% in het Heilig Roomse Rijk en 2% in zijn Italiaanse bezittingen; 9% van zijn tijd vertoefde hij op grondgebied dat niet het zijne was.¹ Karel V was dus een ambulante heerser, een monarch die niet bestuurde vanuit één centrale hoofdstad, maar die voortdurend van het ene regionale centrum naar het andere trok. Nochtans trachtte hij uit praktische overwegingen ook deels met deze middeleeuwse gebruiken te breken door in 1531 alvast in de Nederlanden te kiezen voor Brussel als hoofdstad en zetel van een centrale regering.

Tijdens zijn afwezigheden liet hij het bestuur van zijn voornaamste gebieden over aan gevormde plaatsvervangers, die de titel van ‘onderkoning’, ‘regent’, ‘gouverneur-generaal’ of ‘landvoogd’ droegen. In de Nederlanden koos hij voor dit ambt een nauwe verwante, zijn tante Margaretha van Oostenrijk, en na haar dood in 1530 ging de functie naar zijn zuster, Maria van Hongarije. Ook zijn opvolgers kozen meestal voor bloedverwanten, ook al waren ze, zoals Margaretha van Parma, buiten een officieel huwelijk geboren. Dat vormde geen probleem: het genetische aspect, de vorstelijke bloedlijn, woog sterker door dan welke andere (morele of religieuze) overweging ook. Voorwaarde was wel dat het natuurlijke kind officieel door de vorst werd erkend. Voor Margaretha gebeurde dat in 1529, wellicht omdat het toen zevenjarige meisje door haar vader werd voorbestemd als toekomstige huwelijkspartner van Alessandro de’ Medici. Het erkennen en aansluitend staatkundig inzetten van buitenechtelijke kinderen was vooral in de Bourgondische tijd heel gebruikelijk.²

Karels samengestelde staat was gefragmenteerd. De afstand tussen de drie kerngebieden van het imperium

FOTOCREDITS

- Cover**
Royal Collection Trust, Londen / His Majesty King Charles III
- Backcover**
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel / foto: J. Geleyns / Ro scan
- Alessandra Talignani (p. 195)
Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana, Rome (p. 170)
Biblioteca Nacional de España, Madrid (p. 48)
Bridgeman Images (p. 17, 18, 21, 23, 24, 40, 59, 64, 124-125, 182-183, 220-221)
British Library, Londen (p. 81)
Certosa e Museo di San Martino, Napels (p. 30)
Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam / foto: Tom Haarsten (p. 123, 128, 131)
Collection of the University of Warsaw Library (p. 68-69, 71, 99, 100, 104, 106-107, 110-111, 113-115, 118-119, 121, 132, 133)
Collezioni d'arte Fondazione Cariparma, Parma (p. 79)
Dorotheum, Wenen (p. 66)
GrandPalaisRmn (Musée du Louvre) / foto: Jean-Gilles Berizzi (p. 88-89)
GrandPalaisRmn (Musée du Louvre) / foto: Thierry Le Mage (p. 86-87)
GrandPalaisRmn (Musée national de la Renaissance, château d'Ecouen) / foto: Tony Querrec (p. 57, 60 links)
GrandPalaisRmn (Musée national de la Renaissance, château d'Ecouen) / foto: Gabriel Ojed (p. 60 rechts, 122)
GrandPalaisRmn (Musée national de la Renaissance, château d'Ecouen) / foto: Stéphane Maréchalle (p. 127 onder)
GrandPalaisRmn (Musée national de la Renaissance, château d'Ecouen) / foto: Mathieu Rabeau (p. 129)
- Graphischen Sammlung München (p. 196)
Image select / Alamy (p. 144, 175, 176)
J.P.A. Antonietti / Fotograaf Rijkscollectie voor Cultureel Erfgoed, Amersfoort (p. 103)
Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), Brussel (p. 82, 112, 126, 148-149, 198-199)
Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMKG) / © ImageStudio KMKG, Brussel (p. 134, 169)
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel / foto: J. Geleyns / Ro scan (p. 62, 63, 77, 94-95)
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel / foto: J. Geleyns (p. 152-153, 158, 159)
Kunsthistorisches Museum, Wenen (p. 15, 34, 58, 72-73, 83 boven)
Ministerio della Cultura – Museo Archeologico Nazionale di Napoli / foto's: Giorgio Albano (p. 171)
Ministerio della Cultura – Complesso Monumentale della Pilotta-Galleria Nazionale di Parma, Parma (p. 24, 176)
Ministero della cultura – Archivio di Stato di Parma, Parma (p. 190, 191)
Musée national d'archéologie, d'histoire et d'art (MNAHA), Luxemburg / foto: Christof Weber (p. 218)
Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Napels / foto: Giorgio Albano (p. 172)
Museo e Real Bosco di Capodimonte, Napels (p. 25, 181)
Museo Nacional del Prado, Madrid (p. 186)
Museum Oudenaarde (MOU), Oudenaarde (p. 127 boven, 130, 160-161, 173)
Museum Plantin-Moretus (collectie Prentenkabinet), Antwerpen – UNESCO Werelderfgoed (p. 92-93)
Museum Schone Kunsten (MSK), Gent / foto: Hugo Maertens (p. 51)
Natuurhistorisch Museum & Vivarium van Doornik (p. 83 onder)
- Palazzo Vecchio, Firenze (p. 20)
Presidenza della Repubblica, Palazzo del Quirinale, Rome (p. 202-205)
Privécollectie (p. 14, 44-45, 108, 180)
Publiek domein (p. 32-33, 37, 38, 41, 65, 135, 145, 164-165, 174, 177, 188-189, 192-193, 210-211)
Rijksmuseum, Amsterdam (p. 22, 28, 39, 54, 78, 80, 140, 146, 150, 155-157, 184, 200-201, 202 rechtsboven)
Royal Collection Trust, Londen / His Majesty King Charles III (p. 47)
Sint-Jan Gouda (p. 10-11, 213, 214, 215, 216, 217)
Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, Berlijn / foto: Christoph Schmidt; publiek domein (p. 4-5, 138-139, 143, 166, 234-235)
Stad Oudenaarde / foto: Cédéric Vandenberghe (p. 49)
Stadsarchief Oudenaarde (p. 240)
Szépművészeti Múzeum / Museum of Fine Arts, Budapest (p. 74, 84-85)
The Trustees of the British Museum. Shared under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) licence (p. 36)
Universiteit van Amsterdam (p. 50)
War Heritage Institute, Brussel, bewaargeving KMKG (p. 70, 96-98)
Wawel Royal Castle, Krakau (p. 206-207)

COLOFON

CONCEPT

Dr. Katrien Lichtert, curator van de tentoonstelling *Margaretha. Keizersdochter tussen macht en imago* (MOU, 21 september 2024 tot en met 5 januari 2025), in opdracht van Stad Oudenaarde.

MET BIJDAGEN VAN

Dr. Katrien Lichtert
Prof. dr. Giuseppe Bertini
Prof. dr. Giampiero Brunelli
Dr. Cristina Cecchinelli
Nand Cremers
Floris De Rycker
Prof. dr. Dagmar Eichberger
Prof. dr. Annemarie Jordan Gschwend
Stijn Lybeert
Dr. Cecilia Paredes
Prof. dr. Violet Soen
Dr. Alessandra Talignani
Prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene
Alexandra van Dongen
Geertrui Van Kerkhoven
Dr. Martine Vanwelden
Prof. dr. René Vermeir

BEELDRESEARCH

Séverine Lacante
Katrien Lichtert
Team MOU

BEELDBEWERKING

Steurs, Wijnegem

EINDREDACTIE

Patrick De Rynck

INDEX

James De Coninck

PROJECTCOÖRDINATIE

Stephanie Van den Bosch

VORMGEVING

Tim Bisschop

DRUK & INBINDING

Trento, Italië

UITGEVER

Gautier Platteau

 MOU museum
Oudenaarde

HANNIBAL
BOOKS

ISBN 978 94 6494 135 7
D/2024/11922/43
NUR 680

© Hannibal Books, 2024
www.hannibalbooks.be

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd voor alle teksten, foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden wordt verzocht zich tot de uitgever te richten.

FRONTCOVER

Anoniem, naar Anthonis Mor
Portret van Margaretha van Parma, ca. 1560
olieverf op paneel, 38,9 × 27,1 cm
Londen, Royal Collection Trust, inv. RCIN 404911

BACKCOVER

Alonso Sánchez Coello
Portret van een dame, ca. 1560
olieverf op paneel, 80 × 63 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, inv. 1295

Margaret